
РЕЦЕНЗИИ

КОГА СЛОВТО Е СВОБОДНО

*Анастас Пунев**

Все по-осезаемо наблюдаваме в общественото пространство как, ако един институт на правото звучи достатъчно познато на широката аудитория, това увеличава рисковете за ерозия на понятието и изкривяване на неговите граници (както и буквално се превежда думата „дефиниция“). В подобни моменти задачата на правната доктрина е двойна: тя не само трябва да изясни дефинициите, но и да се отскубне от жанра на популярното, за да се предотвратят антинаучните набези, преди да е станало късно. Именно този залог води д-р Симона Велева към нейната първа книга – „Свобода на словото“¹, като в нейния случай обстоятелствата са още по-усложнени, тъй като темата е не само популярна, но и чувствителна. Даже бих казал, че тя съдържа риска със самото си изричане – в крайна сметка всеки правен популист се позовава именно на свободата на словото като оправдание да се бъдат заблуди или манипулации.

Въпреки че представата за свобода на словото изглежда както очевидна, така и сякаш окончателно триумфирала, изследването на д-р Симона Велева развенчава тази идея. Развенчаването може да бъде проследено по три линии, които условно може да наречем ризоматична, балансираща и прогресивна. Ризоматичността на изложението се налага от застъпването и взаимното преливане на същностно и функционално различни права в рамките на свободата на словото. За първи път в нашата правна лите-

* Адвокат от София, доктор по право, хоноруван преподавател по гражданско процесуално право в СУ „Св. Климент Охридски“.

¹ София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2020.

ратура се разграничават отделните модули на свободата на словото – правото на изразяване на мнение, свободата на печата и правото на търсене, получаване и разпространяване на информация, и са изведени различни нюанси при упражняването им. Така се стига например до ценния извод, че изразяването в търговски и художествен контекст не просто не е идентично, а двете не може да се анализират с един и същи аршин, доколкото търговското слово включва не само правата на търговците, но и насрещните информационни права на потребителите, а по този начин се откроява един ценностен аспект, който налага по-стриктни ограничения на правото на комерсиално изразяване.

Тръгвайки от Решение № 7/1996 г. на Конституционния съд, според което не може да се даде категоричен и еднозначен отговор на въпроса кой е носител на правата по чл. 39 – 41 от Конституцията, авторката посочва, че понятието за свобода на словото е двояко – то представлява едновременно конституционна ценност, но в по-тесен смисъл съвпада с част от изрично изброените индивидуални права на участие в обществения живот. Трябва да се обърне внимание, че взаимозаменяемата употреба е нанесла сериозни вреди, които книгата се опитва да поправи, тъй като в ежедневието езикът свободата на словото се разбира като липса на цензура, т.е. като строго индивидуално право на изразяване, упражнявано спрямо държавата, без да се дава сметка, че тази картина нито описва всеотчетливо свободата на словото (като така се лишават адресатите ѝ от пълноценна защита), нито може да отговори на по-ограничения въпрос за същността на правото на изразяване, което е поставено в сложни взаимоотношения с другите проявни форми на свободата на словото. За пример може да се даде въпросът за саморегулацията на медиите, който е засегнат в книгата като ефективен способ за легитимно ограничаване на свободата на печата. Адекватната саморегулация е неразривно свързана с индивидуалното право на изразяване в медийната сфера и намирането на баланса изисква съобразяване и съответно претегляне на насрещните интереси. Именно липсата на едно подобно претегляне обуславя и недостатъчната саморегулация, която наблюдаваме.

Наред с изясняване на ризоматичния характер на свободата на словото, безспорен принос на книгата е определянето на границите на упражняване на свободата на словото. Ако правото съществува по принцип като система с преобладаващ брой изключения спрямо правилото, в обсъжданата деликатна материя този принцип е още по-засилен, защото човешкият облик на словото предопределя трудността за извеждане на абстрактни стандарти при тълкуването и прилагането. Полезният извод от изследването е, че макар да е неизбежно свободата на словото да се мисли в контекст (а това значи и в движение), не може да боравим с нея без някакви стандарти, поставени пред скоба. Тук книгата съдържа най-много приносни моменти: с нея се привнасят за (закъсняла) домашна употреба постулатите на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) и Съда на Европейския съюз, но не като директен превод, а адаптирани за целите на националното правоприлагане в сферата на обидата, клеветата, защитата на морала и добрите нрави, националната сигурност, неприкосновеността на личния живот и интелектуалната собственост.

В това отношение трите критерия съобразно чл. 10 на Европейската конвенция за правата на човека: ограничението да е предвидено в закон, да преследва легитимна цел и да е необходимо в едно демократично общество, са не просто описани, а разделени на микропредпоставки за пълна прецизност. Този анализ ярко контрастира с мнозинството български съдебни решения, особено в областта на деликтите, извършени чрез слово, където тоталната липса на последователност в присъдените обезщетения е съпътствана от липса на мотиви и безкритично копиране на свидетелските показания за „болките и страданията“ на пострадалия като единствен критерий. Липсата на предвидими стандарти в услуга на правоприлагането обаче се отразява по цялото протежение на правото. Достатъчно е да се сетим за имуществената санкция от 100 000 лв., наложена от Комисията за финансов надзор на издателя на регионалния уебсайт „Зов нюз“ за неблагоприятното да съобщи, че потребителите на една банка чакат на опашка пред неин клон във Враца. Същевременно анализът на ограниченията на свободата на словото би бил от полза не само на съдии и адвокати, но и на журналисти, доколкото грижата, която се очаква да

положат в работата си, се увеличава с всеки следващ релевантен казус пред ЕСПЧ, а непознаването на стандартите може лесно да предизвика шантаж от страна на обектите на техните медийни изразявания.

Не на последно място, прогресивната нотка в анализа е развитата във финалната част от книгата, като са представени пет много конкретни казуса, които доказват, че конституционното право не е мъртва наука. Причините за това възкресяване са две: увеличаването на правата и съответно на конфликтите между тях (видно най-малкото от общата тенденция за превръщане на всяко защитимо благо в конкретно субективно право), както и липсата на позитивноправна уредба. Излишно е да се припомня, че и до днес няма действащ закон за печата в България, докато междуременно с пълна сила се поставя например въпросът за търговската тайна и нейното въздействие върху свободата на словото.

Петте казуса в тази финална част изглеждат произволно наредени, като на първи прочит е трудно да се открие нишката между собствеността върху медиите, речта на омразата, тайната на журналистическите източници, колизията между свободата на словото и авторитета на съдебната власт, както и свободата на словото в интернет. При по-внимателен поглед обаче се забелязва една много важна прилика между тях: това са все полета, където регулацията вече е настъпила уверено, независимо дали го искаме или смятаме за целесъобразно. Този епилог на изследването отправя към присъщата противоречивост на свободното слово, както и на всяка друга свобода – не можем да бъдем свободни без помощта на другите, но другите неминуемо ограничават част от нашата свобода. Ето защо методологията на очертаване на принципните положения при уредбата на свободата на словото може да послужи и тепърва, след издаване на книгата, относно всички актуални или бъдещи казуси – например защитата на личните данни като особено ограничение на словото. С още по-голяма сила това важи за извънредното положение, въведено на 13 март 2020 г., което отприщи фундаментални въпроси на свободата на словото и по ироничен начин съвпадна с насрочената, но несъстояла се премиера на книгата.

За да се разбере резонансът на иначе абстрактната тема върху обществените реалии, може да се препрати към увеличения брой дискусии и спорове по конкретни съдебни актове, включително в медиите. Изглежда, че в настоящия момент обществото е до голяма степен разделено на две групи: едните са подвластни на клишето, че съдебните актове не се коментират (което не е вярно), а другите смятат, че съдиите черпят легитимността си от някаква особена модерна проекция на „народния дух“, поради което може да бъдат преследвани и обиждани заради своята работа. В книгата си Симона Велева правилно се дистанцира и от двете позиции, като няма нужда от буйно въображение, за да си представим какъв ще е резултатът, ако се възприеме трайно някоя от двете посочени крайности: или автоцензура под угроза от саморазправа, или кабинетно правосъдие без каквато и да било обществена санкция.

Когато се говори за свобода на словото, много трудно може да се избегне циничният елемент при вземането на решение. Невинният гражданин, който е чувал, че САЩ имат най-добрата защита на свободата на словото в света, трудно би могъл да си обясни защо през 1919 г. щатският Върховен съд приема, че Първата поправка не дава право да се крещи „Пожар!“ в препълнена зала, но петдесет години по-късно постановява, че лидерите на Ку-клукс-клан имат право да сеят омраза с речта си, стига да няма опасност от неминуемо насилие. Затова и все повече американски автори стигат до извода, че обесията на съда с Първата поправка води до изключително опасни прецеденти. След като през 2010 г. с решението по известното дело *Citizens United v. Federal Election Commission* бяха отменени редица ограничения в набирането на средства за политически кампании именно въз основа на свободата на словото, наскоро съдия Стивън Брайър написа в свое особено мнение по сходно широко приложение на Първата поправка, че „доколкото по-голямата част от човешкото поведение включва употребата на слово, подходът на мнозинството отваря вратите практически за атакуване на цялата държавна уредба на същото основание“. Тази привидно странична история спрямо „Свобода на словото“ идва да покаже, че без наричник за упражняването на тази свобода тя може да се превърне в оръжие

в недобросъвестни ръце. Различни ценностни позиции за свободата на словото може да се защитават по един и същи начин – либералът би ползвал свободата на словото, за да покаже, че уважава екстремистките позиции, докато екстремистът би упражнявал същата тази свобода по идентичен начин, но с очевидно друга – подривна – цел.

Прегледът на историческото развитие на свободата на словото, извършен в първата глава, показва, че свободата на словото никога не е съществувала без оглед на развоя на историята – нейният обхват и стойност са зависими от мястото и времето на съществуване. Същевременно днес може да заявим убедено, че свободата на словото се е еманципирала от хронотопа, тъй като е натрупала сериозна лична история, украсена с общи правила, изковани от множество конкретни казуси най-вече на общеевропейско ниво. Ето защо сериозното отношение към нея вече може да формира и различно качество на живот. Симона Велева ни дава първия цялостен български прочит как това може да стане възможно.